

TA'LIM TIZIMIDA O'QUVCHILAR ORASIDA TANQIDIY FIKRLASH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK ASOSLARI

Ozodaxon Siddikova Avazovna

Farg'ona tumani 55- maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ta'lim tizimida o'quvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari yoritilgan. Tanqidiy fikrlashning shaxs rivojlanishidagi ahamiyati, uning tarkibiy qismlari hamda ushbu ko'nikmani rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik yondashuvlar tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy ta'lim jarayonida mustaqil va ijodiy fikrlovchi shaxsni tarbiyalash masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, o'quvchi, pedagogik yondashuv, psixologik rivojlanish, mustaqil fikrlash, ijodkorlik, tahlil, ta'lim jarayoni, muammoli ta'lim, refleksiya.

KIRISH

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari rivojlangan davrda o'quvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash insonning turli ma'lumotlarni tahlil qilish, solishtirish, baholash va asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatini ifodalaydi. Ushbu ko'nikma yoshlarning mustaqil qaror qabul qilishi, hayotiy muammolarni samarali hal etishi va axborot oqimida to'g'ri yo'l topishida muhim ahamiyatga ega.

Tanqidiy fikrlashning psixologik asosi o'quvchilarning bilish jarayonlari bilan bog'liqdir. Tafakkur, diqqat, xotira, tasavvur va nutq kabi psixik jarayonlarning rivojlanganligi tanqidiy fikrlashning shakllanishiga zamin yaratadi. O'quvchi ma'lumotlarni shunchaki qabul qilmasdan, ularni tahlil qilishga, sabab va oqibatlarini aniqlashga hamda o'z fikrini asoslashga intiladi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda pedagogning roli muhimdir. O'qituvchi o'quvchilarga tayyor bilimlarni berish bilan cheklanib qolmasdan, ularni izlanishga, savol berishga va mustaqil xulosa chiqarishga undashi zarur. Bunday yondashuv o'quvchilarning intellektual faolligini oshiradi va bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Muammoli ta'lim texnologiyalari tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Muammoli vaziyatlar yaratish, bahs-munozaralar tashkil etish, amaliy topshiriqlar va loyihalar ustida ishlash o'quvchilarning tahliliy fikrlashini

rivojlantiradi. Bu jarayonda ular turli nuqtai nazarlarni solishtirish va dalillar asosida xulosa chiqarishni o‘rganadilar.

Tanqidiy fikrlashni shakllantirishda refleksiya ham muhim o‘rin tutadi. Refleksiya orqali o‘quvchilar o‘z fikrlari, harakatlari va qarorlarini tahlil qilishni o‘rganadilar. Bu esa o‘z-o‘zini baholash va shaxsiy rivojlanishga xizmat qiladi.

Oila muhitining ta’siri ham katta ahamiyatga ega. Ota-onalarning bolalarni erkin fikr bildirishga rag‘batlantirishi, ularning savollariga e’tibor bilan yondashishi va mustaqil qaror qabul qilishiga imkon yaratishi tanqidiy fikrlashning rivojlanishiga yordam beradi. Oila va maktabning hamkorligi ushbu jarayonning samaradorligini oshiradi.

Maktab psixologi tomonidan tashkil etiladigan rivojlantiruvchi treninglar, intellektual o‘yinlar va muloqot mashg‘ulotlari ham tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Bunday mashg‘ulotlar o‘quvchilarda mantiqiy fikrlash, muammolarni hal qilish va o‘z nuqtai nazarini himoya qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Zamonaviy ta’limda tanqidiy fikrlash kompetensiyasi o‘quvchilarning kelajakdagi kasbiy va ijtimoiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishishining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu bois ushbu qobiliyatni rivojlantirish ta’lim jarayonining barcha bosqichlarida tizimli ravishda amalga oshirilishi lozim.

“Tanqidiy fikrlash” tushunchasi XX asr o‘rtalarida pedagogika faniga kirib kelgan. Birinchilardan bo‘lib tanqidiy fikrlash atamasi K. Popper tomonidan ishlatilgan. Unga ko‘ra har bir tirik organizm muammolarni “hal qiluvchi” vazifasini bajaradi. Atrofdagi ma’lumotlar dunyo tirik organizmning ma’nosini tasdiqlash yoki rad etish sifatida qaraladi bu hodisani oldindan beradi. Bunday vaziyatda tanqidiy fikrlash – haqiqatni izlash va xatoni bartaraf etish usuli sifatida ishlaydi. Tanqidiy fikrlash masalasi b‘yicha ish olib borgan xorijiy mutaxassislardan, E. De Bono, J.

Daniya, M. Lipman, D. Halpern, D. Klouz. A. E. Petrovlarning so‘zlariga ko‘ra, tanqidiy fikrlash reflektiv xususiyatga ega bo‘lib, bunda inson o‘z tafakkurini va uning to‘g‘riligini o‘rganadi.

A. Veretennikova tanqidiy fikrlashni belgilashda, uni baholashni shakllantirishga qaratilgan ruhiy holatlar, xususiyatlar va jarayonlar tizimi sifatida taqdim qiladi.

V. A. Shamis va L. A. Malts ta’kidlaganidek, tanqidiy fikrlash – xatolarni topish va ularni tuzatishni o‘z ichiga oladi. I. A. Pshonkovskayaning asarlarida tanqidiy fikrlash – aks ettirish va baholashning murakkab jarayoni, shuningdek unga ijodiy fikrlash asos sifatida qaraladi. Uning fikricha, ijodiy va tanqidiy fikrlash jarayonlari o‘zaro bog‘liq deb qaraladi. Tanqidiy fikrlashning eng to‘liq tavsifini taniqli monografiya muallifi D. Halpern bergan, ya’ni unga ko‘ra: “Tanqidiy fikrlash – bu kerakli yakuniy natijaga erishish ehtimolini oshiradigan kognitiv texnikadan

foydalanishdir”. Ushbu ta’rifda tanqidiy fikrlash – fikrlashni nazorat qilish, asoslash va maqsadga muvofiqligi bilan ajralib turadigan narsa sifatida va muammolarni hal qilish, xulosalar chiqarish, ehtimoliy baholash va qaror qabul qilishda qo‘llaniladigan fikrlash turi sifatida qaraladi. Shu bilan birga, bunda fikrlovchi muayyan vaziyat va hal qilinadigan vazifa turi uchun asosli va samarali bo‘lgan ko‘nikmalardan foydalanadi.

Tanqidiy fikrlash-bu qo‘llab-quvvatlash nuqtasi, tabiiy g‘oyalar va ma’lumotlar bilan o‘zaro aloqa qilish usuli. Biz ma’lumotni tanlash muammosi bilan turamiz.

Tanqidiy fikrlashning eng batafsil ta’rifi R. Pol tomonidan keltirilgan. U o‘zining ilmiy izlanishlarida tanqidiy fikrlash atamasini talqin qildi va quyidagi fikrlarni ta’kidladi:

- 1) tanqidiy fikrlash – bu fikrlash jarayoni haqida o‘ylash;
- 2) dunyo haqidagi ma’lumotlarning ko‘payishi natijasida fikrlash usullari ham o‘zgaradi, ular fikrlarni aniq bayon qilish kerak bo‘lgan joyda paydo bo‘ladi va aql doimiy ravishda rivojlanib boradi.
- 3) tanqidiy fikrlash – XXI asrda ta’lim sohasidagi o‘zgarishlarning asosi sifatida shakllandi.

Xuddi shu fikr A. V. Tyaglo va T. S. Varapay tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, ular axborot inqilobi nafaqat texnika va texnologiyalarda, balki inson tafakkurida ham kuzatilishini ta’kidladilar. Zamonaviy insonning tafakkuri, uning fikriga ko‘ra moslashishi kerak, shuningdek, axborot oqimlariga va olingan axborot ma’lumotlarini tanqidiy tahlil qila olishi bilan ajralib turadi. Tanqidiy fikrlash axborot jamiyatida moslashish mexanizmi vazifasini bajaradi.

Jonson tanqidiy fikrlashni “insonga taklif qilingan fikr haqida sog‘lom fikr bildirishga imkon beradigan aqliy faoliyatning o‘ziga xos turi” deb ta’riflagan.

V. M. Bryushinkin tanqidiy fikrlash tushunchasini konkretlashtirib, “tanqidiy fikrlash – bu yo‘naltirilgan aqliy harakatlar ketma-ketligi” deb ta’kidlagan.

L. A. Kalinnikov o‘zining “Kantning tanqidiyligi va tanqidiy fikrlashni shakllantirish” asarida tanqidiy fikrlashda transsendental aks ettirish zarurligini ta’kidlaydi, bu fikrlovchi subyektdan ongning qaysi funksiyalari uchun o‘z-o‘zidan hisobot berishni talab qiladi. fikrlash ishlatiladi: qiymat yo‘nalishi uchun, bilish yoki qidirish uchun maqsadga erishish vositalari.

Mahalliy pedagogikada Sorina G.V.tanqidiy fikrlashning ahamiyatini yuqori baholab , tanqidiy fikrlash o‘z intellektual faoliyatiga nisbatan aks ettirish ko‘nikmalarini yuqori darajada rivojlantirishni, ilmiy darajada fikrlash qobiliyatini, hukmlar, savollar, xulosalar bilan ishlashni, mantiqiy fikrlashning rivojlangan usullarini qo‘llashni o‘z ichiga olishini ta’kidlaydi.

Taniqli olim E. I. Fedotovskaya tanqidiy fikrlashni psixologik nuqtai nazardan ko‘rib chiqadi. Unga ko‘ra fikrlash va mulohaza yuritish jarayonini belgilaydigan aqliy operatsiyalarga e’tibor qaratiladi: sintez, tahlil va baholash,

muammolarni aniqlash, farazlarni ilgari surish, vaziyatlarni aniqlashtirish, dalillarni tahlil qilish va boshqalar kabi.

Tanqidiy fikrlash tushunchasini kengaytirib, T. F. Noel-Tsigulskaya uning aloqa va shaxsiyat psixologiyasi bilan bog'liqligini ta'kidlaydi va kognitiv faoliyatning motivatsiyasi, o'z-o'zini anglash bilan bog'liqligini ochib beradi. Psixologik va pedagogik fanning muhim ahamiyati tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish nuqtai nazaridan tanqidiy fikrlashni o'rganish jihati hisoblanadi. Shunday qilib, D. Kluster tanqidiy fikrlash – bu tortishuv qobiliyati, bu erda subyekt qarshi dalillarni, bayonotlarni ilgari surish qobiliyatiga ega hisobot nuqtasi sifatida ishlaydigan dalillar va dalillar bilan qo'llab-quvvatlang.

N.Shuman tanqidiy fikrlash tushunchasiga kompleks yondashuvni taklif etadi. Uning fikricha, tanqidiy fikrlash – bu mavzu bo'yicha argumentativ bo'lmagan usullarning namoyon bo'lishi, ular o'z-o'zidan etarli emas, oddiy sxemalar bo'lib, ularni vazifaga qarab aniq to'ldirishni talab qiladi. A.N.Shumanning fikricha, bunday yondashuv standart sxemalar doirasida mumkin emas va tanqidiy fikrlashga tayanishni talab qiladi, bu erda eski fikrlarni tanqid qilish va yangi g'oyalarni ilgari surish birlashtiriladi. Ular tanqidiy fikrlashning quyidagi xususiyatlarini ajratib ko'rsatishadi: izchillik, murakkablik, hukmlar ketma-ketligi, ko'p istiqbollilik, metakognitivlik (aks ettirish va ko'p darajali, sistematiklik mavjudligi). A.N. Shuman tanqidiy fikrlashning ikkita tamoyilini ilgari surdi: minimalizm va universalizm.

Minimalizm printsipi shundan iboratki, subyekt minimal vositalar to'plami bilan maksimal muvaffaqiyatga erishishga harakat qiladi. Universalizm tanqidiy fikrlashni har qanday faoliyatga tatbiq etish va har xil turdagi vaziyatlarga tatbiq etish bilan bog'liq. A. N. Shumanning fikricha, bu tamoyillar fikrlash qobiliyati mavjud bo'lganda amalga oshirilishi mumkin. Bunday mulohaza ma'lumotli bo'lishi va mantiq qonunlariga asoslanishi kerak. Fikrlash uchta darajada bo'lishi mumkin: sintaktik, semantik va pragmatik. Bu darajadagi yondashuv A. N. Shumanga tanqidiy fikrlash darajasini ajratishga imkon berdi: deduktiv, ehtimollik va dialektik. Deduktiv daraja fikrlashni mantiqiy to'g'riligini belgilaydi. Ehtimollik darajasi – empirik ma'lumotlarni tahlil qilish qobiliyati. Dialektik daraja – subyektning o'z sadoqatiga ishonitirishga tayyorligini aks ettiradi.

Peritonkinning ta'limotiga qaytsak, tanqidiy fikrlash – bu asossiz yolg'on g'oyalarni rad etish uchun yangi faktlar va dalillarni izlashga tayyorlikdir. Tanqidiy fikrlash dogmatik fikrlashning teskarisidir, ya'ni bunda faktlarni qabul qilish e'tiqod asosida, ularga tanqidiy qarashsiz amalga oshiriladi. Tanqidiy fikrlash har doim

o'rnatilgan qarashlardan xabardor bo'lishga tayanadi. Shunday qilib, tanqidiy fikrlash uni amalga oshirishning 4 bosqichiga ega: o'tmishdoshlarning qarashlarini o'zlashtirish; izchillik to'g'risida o'rganilgan qarashlarni tekshirish; qaramaqarshiliklarni aniqlash va yangi g'oyalarni ilgari surish.

Tanqidiy fikrlash tuzilishi, K. Popper, D. Dyui, D. Halperning fikriga ko‘ra, quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi: tanqidiy munosabat (nomuvofiqliklarni qidirish) va tanqidiy dalillar (nomuvofiqliklarni asoslash). I. N. Griftsova, G. V. Sorina norasmiy mantiq, argumentatsiya, tanqidiy fikrlashning umumiy asoslari bor deb hisoblashadi. Ularning barchasi bir-biriga bog‘langan va norasmiy fikrlash usullariga yo‘naltirilgan va fikrlash kontekstlari to‘g‘risida xabardor bo‘lishga va fikrlash subyektining individual xususiyatlarini (his-tuyg‘ular, kayfiyat, holatlar) hisobga olishga intiladi. Fikrlashtizimlashtirish va umumlashtiruvchi xususiyatga ega va u aniq bir narsa bilan bog‘liq bo‘lmagan tarzda faoliyat, kasbiy soha va fikrlash sohasidan qat’i nazar rivojlanadi. Ular pragmatik yo‘nalishga ega. Ularning xarakteri izchil, dialogik savol-javob xarakteriga ega.

Tanqidiy fikrlash ko‘plab olimlar (M. Veksler, A. I. Lipkina, L. A. Rybak, U. M.

Mungal, A. S. Bayramov) tomonidan fikrlashning boshqa turlari bilan o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi (samarali, mantiqiy, ijodiy, muammoli). Shaxsiy sifat shaxsning mentalitetini qanday aks ettiradi. "Fikrlash - bu nutq bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan shaxsning kognitiv faoliyati jarayoni bo‘lib, u atrofdagi voqelikni maqsadli, umumlashtirilgan va vositachilik bilan aks ettirish, yangi narsani topish va kashf etishga qaratilgan."

XULOSA

O‘quvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Mustaqil fikrlash, tahlil qilish, dalillar asosida xulosa chiqarish va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali yoshlarning intellektual salohiyatini oshirish mumkin. Pedagogik va psixologik yondashuvlarning uyg‘unligi tanqidiy fikrlashni samarali rivojlantirishga xizmat qiladi hamda barkamol va faol shaxsni tarbiyalashga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Karimova V.M. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
2. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent, 2018.
3. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
4. Nishonova Z.T. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent, 2019.
5. Shoumarov G‘.B. Psixologik maslahat asoslari. – Toshkent, 2018.
6. Dewey J. How We Think. – New York, 1933.
7. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.